

PSİKOPOLİTİK BOYUTUyla İRAN DEVRİMİ

Selçuk DEMİRKİLİNÇ*

Öz

Her devrimin gerçekleşmesinde ekonomik, dini, kültürel, siyasal, sosyal ve hatta psikolojik nedenler etkili olmaktadır. 1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi de benzer nedenler üzerinden şekillenmiştir. Ancak İran Devrimi'ni konu alan çalışmalarda devrimin psikolojik temelleri üzerinde fazla durulmamıştır. Halbuki yaklaşık aynı dönemlerde gerçekleşen diğer devrimlere kıyasla İran Devrimi'nin farklı bir yöne sapmasındaki dini söyleminin ve eyleminin ardında çok önemli psikolojik faktörler bulunmaktadır. Bu arka plandan hareketle çalışma, 1979 Devrimi'nde İran toplumunun geçmişiyle ilintili psikolojik süreçlerin rol oynadığı iddiasındadır. Bu iddianın temellendirilebilmesi amacıyla da devrimin arka planını oluşturan ve devrim süresince İran toplumuna yön veren psikolojik etkenlere odaklanılmıştır. Çalışmada, devrimin ardındaki nedenlerin salt psikolojik etkenlere indirgenmesi yerine psikopolitik bakış açısıyla tekrar değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Konuya psikanalitik ekolün varsayımları üzerinden yaklaşmış ve devrim yıllarında İran toplumundaki psikolojik süreçler Vamık Volkan'ın 'geniş gruplar ve liderler' yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Ayrıca İran Devrimi'nin arka planındaki psikolojik etkenlerin açıklanabilmesi amacıyla bir psikolojik motivasyon piramidi geliştirilmiştir. Bu minvalde piramidin tabanından zirvesine doğru sırasıyla 'seçilmiş travmalar', 'mağduriyet/suçluluk psikolojisi', 'başkaldırı duygusu' ve 'liderlik' kavramları ile devrimin psikolojik motivasyonu irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran Devrimi, Psikopolitik, Geniş Gruplar, Liderler

IRANIAN REVOLUTION WITH PSYCHOPOLITICAL DIMENSION

Abstract

Economic, religious, cultural, political, social and even psychological reasons are influential in the realization of every revolution. The Iranian Revolution, which took place in 1979, was shaped by similar reasons. However, the studies on the Iranian Revolution did not focus much on the psychological foundations of the revolution. However, there are very important psychological factors behind the religious rhetoric and action of the Iranian Revolution in a different direction compared to other revolutions of the same period. From this background, this study claims that psychological processes related to history of Iran society played role in Iranian Revolution. In order to ground that claim, psychological factors which constitutes the background of revolution and guides Iran society throughout revolution are centered upon in this study. In the study, it was aimed to reevaluate the reasons behind the revolution with a psychopolitical point of view instead of merely reducing it to psychological factors. Subject approached through the assumption of the

Makale Gönderim Tarihi: 10.03.2017, kabul tarihi: 15.04.2017.

* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, selcukdemirkilinc@akdeniz.edu.tr - selcuk.demirkilinc@gmail.com

psychoanalytic school and psychological processes in Iranian society were analyzed by Vamık Volkan's 'large groups and leaders' approach in the years of revolution. Additionally psychological motivation pyramid was developed in order to describe the psychological factors of process that led to the Iranian Revolution. In this manner, psychological motivation of the revolution in order from the base of the pyramid to the top 'chosen traumas', 'psychology of victimization/guilt', 'disobedience feeling' and 'leader' notions was discussed.

Keywords: Iranian Revolution, Psychopolitical, Large Groups, Leaders

Giriş

1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi, 1970'ler boyunca diğer ülkelerde yaşanan devrimlerden sonuçları bakımından farklıdır. İran Devrimi, hem demokrasi yerine dini bir rejimin devlet yönetimi bakımından benimsenmesi hem de tarihteki tek İslam devrimi olarak adlandırılması ile özgün bir örnek sunmaktadır (Chehabi, 1995: 8). Ayrıca devrim, gelecek on yıllar boyunca uluslararası ilişkilerde ve İran toplumunda önemli gelişmelere yol açan bir kırılma noktası oluşturmuştur. Batı ile -özellikle de Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile- iyi ilişkiler kuran Muhammed Rıza Şah'ın İran'ı, devrim sonrasında özelde ABD'yi genelde Batılı devletleri düşman olarak nitelendirmiş ve Batılı ülkeler nezdinde de İran bir tehdit unsuru olarak görülmeye başlanmıştır.

Her devrimin üzerinde şekillendiği ekonomik, dini, kültürel, siyasal, sosyal ve hatta psikolojik süreçler olduğu gibi İran Devrimi de benzer süreçler üzerinden filizlenmiştir. Ancak İran Devrimi'ni konu alan çalışmalarda devrimin psikolojik temelleri üzerinde fazla durulmamıştır. Halbuki yaklaşık aynı dönemlerde gerçekleşen diğer devrimlere kıyasla İran Devrimi'nin farklı bir yöne sapmasındaki dini söyleminin ve eyleminin ardında çok önemli psikolojik faktörler bulunmaktadır. Yine aynı şekilde devrim süresince rejimin baskısına ve yaşanan pek çok ölüme rağmen kendi kabuğuna sinmeyip daha da hırslanan, kendi rejimine karşı mücadelede şehit olma ümidini taşıyan halkın zihinsel-düşünsel dünyaları devrimde önemli rol oynamıştır. Nitekim en güçlü olduğu dönemde Şah'a ölüm diyebilmenin, 'İran halkının cesareti' şeklinde nitelendirmenin ötesinde bir açıklaması olmalıdır. Sunulabilecek bu ve benzeri pek çok argüman nedeniyle İran Devrimi, politik psikoloji için önemli ampirik veriler sunmaktadır.¹

¹ David Patrick Houghton (2015: 36) politik psikolojiyi, "(...) siyaset ve psikoloji arasındaki etkileşim çalışmaları ve özellikle siyaset üzerindeki psikolojik etki (...)" şeklinde tanımlamaktadır. Politik psikoloji ya da diğer ifade edilmiş şekilleriyle siyaset psikolojisi/psikopolitik, sistematik olarak Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'de kullanılmış ve bugün çatışma çözümü, uzlaşmazlıkların çözümü ve arabuluculuk çalışmalarında kullanıldığı görülmektedir (Çevik Ersaydı, 2012-2013: 41-51). Uluslararası İlişkiler alanında ise dış politika analizi, uluslararası çatışmalar ve karar verme tutumları alanında politik psikoloji disiplinine başvurulmaktadır (Erişen, 2012: 10). Toplumsal hareketler bağlamında bu disiplinin kullanımı ise genellikle kitle ve lider psikolojisi üzerinden mümkün olmaktadır. Örnek bir saha çalışması olması bakımından Kıbrıs'taki Türk ve Rum çatışmalarının politik psikoloji çerçevesinde analiz edildiği iki farklı çalışma için bakınız: Volkan, Vamık D. (2008). *Kıbrıs: Savaş ve Uyum-Çatışan İki Etnik Grubun Psikanalitik Tarihi*. Çev: Berna Kılınçer. İstanbul: Everest Yayınları. / Kantarcı, Şenol (2005). "Kıbrıs Laboratuvarı". *Kıbrıs Laboratuvarı*. Şenol Kantarcı (Drl.). İstanbul: Aktüel Yayınları, 231-251.

Yukarıdaki arka plandan hareketle bu çalışma, 1979 Devrimi'nde İran toplumunun geçmişiyle ilintili psikolojik süreçlerin rol oynadığı iddiasındadır. Çalışmada, devrimin ardındaki nedenlerin salt psikolojik etkenlere indirgenmesi yerine psikopolitik bakış açısıyla tekrar değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle İran Devrimi, politik psikoloji disiplini içerisinde psikanalitik ekolünün sunduğu perspektiften analiz edilmiş ve politik psikoloji alanında önemli çalışmaları bulunan Vamık Volkan'ın '*geniş gruplar ve liderler*' yaklaşımı bu çalışmanın kuramsal çerçevesi olarak kabul edilmiştir.²

Çalışmada öncelikle devrimin psikolojik temelleri üzerinde durulmuştur. Devrim süresince halk ayaklanmalarına motivasyon sağlayan psikolojik etkenler tahlil edilmiş ve devrimin zihinsel mobilizasyonunu tasvir eden bir 'psikolojik motivasyon piramidi' geliştirilmiştir. Piramidin her bir basamağı bir önceki basamaktan ivmesini alan psikolojik etkenlerden oluşmaktadır ve piramidin tabanından zirvesine doğru sırasıyla 'seçilmiş travmalar', 'mağduriyet/suçluluk psikolojisi', 'başkaldırı duygusu' ve 'liderlik' kavramları ile devrimin psikolojik motivasyonu irdelenmiştir. Ardından psikolojik etkenlerin nasıl birbirlerini harekete geçirerek bir grup dinamiği yarattığı, İran Devrimi'ndeki ampirik örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

1. İran Devrimi'ndeki Psikolojik Etkenler

Oryantalist söylem, Ortadoğu toplumlarının mutlak itaat içerisinde olduğunu ve yöneticilerine karşı ayaklanabilmeleri için kendi özgün motivasyonlarının olmadığını varsayar (Çetinkaya, 2014: 15). İran'ın aile ve toplum yaşantısına bakıldığında da itaat kültürünün önemli bir yer teşkil ettiği ve itaatsizliğin hoş karşılanmadığı görülecektir. Çocukların yetiştirilme sürecinde onlara sürekli olarak itaatkar ve sesiz olmalarının söylenmesi İran toplumunda itaat kültürünün yerleşmesinde önemli rol oynamıştır (Aksoy ve Gür, 2008: 55). İran'ın Şii inanç sistemindeki on iki imam hususunda da benzer bir itaat kültürü gelişmiştir.³ Son İmam'ın 874 yılında kaybolması ile Şiiler büyük gizlilik (gaybet) dönemine girmiş ve İmam Mehdi'nin tekrar ortaya çıkışına kadar pasif bekleyiş durumuna geçmişlerdir (Dabashi, 2015: 84-86; Tiryaki ve Balkan, 2014: 105). Ancak nesilden nesile itaat yönündeki böylesi telkinlere ve İran halkının itaatkar bir karaktere sahip olduğu ön kabulüne rağmen geçmişteki 1891 tütün protestosunu, 1905-1909 meşrutiyet devrimlerini, 1953 petrolü millileştirme girişimini ve bu çalışmanın konusunu oluşturan 1979 İran Devrimi'ni nasıl açıklamak gerekir? 1963 yılından 1979 yılına kadar ara ara devam eden ayaklanmalarda rejimden reform talep etmenin ötesine geçerek İran'ın her alanına nüfuz etmiş bir yöneticiye istinaden 'Şah'a ölüm' diyebilmek (Üşür, 1992: 5), 'İran halkının itaat kültürüne sahip olduğu' düşüncesi ile niçin uyuşmamaktadır?

Doğan Çetinkaya (2014: 21), "*dünyanın neresinde, elitler daha önce olmadığı ölçüde toplumu iktisadi ve siyasal olarak kontrol etmeye başlarsa orada tepki olur*" der

² Vamık Volkan'ın uluslararası ilişkiler, savaş ve çatışma konularındaki politik psikoloji çalışmalarını birleştirdiği bir eseri için bakınız: Volkan, Vamık D. (2013). *Divandaki Düşmanlar*. Çev: Serap Erdoğan Taycan. İstanbul: Alfa Basım Yayım.

³ Şii inancında ilk imam Hz. Ali olarak kabul edilir ve inanışa göre her imam kendinden sonraki imamı işaret ederek imamlığın sürekliliğini sağlamıştır. Şiilere göre on ikinci imamın adı küçükken kaybolan ve bir gün kurtarıcı olarak tekrar ortaya çıkacak olan Muhammed el-Mehdi'dir (Keskin, 2000: 146-150).

ve Ortadoğu'daki ayaklanmaların ve devrimlerin geçmişten günümüze kadar iktisadi hayattaki değişimlerle alakalı olduğunu söyler. Nitekim devrim öncesi İran'a bakıldığında Şah'ın o dönemin şartlarında komünizmden ilham alan ve tabandan gelebilecek olan bir Kızıl Devrim'e karşılık 1963 yılında Beyaz Devrim adını verdiği reformları başlattığı görülmektedir (Abrahamian, 2014: 173). Ancak reformlar istenilen sonuçları vermemiş ve iktisadi düzen içerisinde köylüler ile esnaflar dezavantajlı konuma düşmüşlerdir. Böylelikle Çetinkaya'nın bahsettiği gibi iktisadi ve sosyal düzenin aşırı kontrol edilme çabası İran toplumunda huzursuzluklara sebep olmuştur. Fred Halliday (1992: 23-44) ise İran Devrimi'nin nedenlerini sadece iktisadi meselelere değil pek çok faktöre dayandırmış ve bu nedenleri a) '*hızlı ve eşitsiz ekonomik gelişmeler*', b) '*monarşinin siyasal zayıflığı*', c) '*muhalefet güçlerinin geniş koalisyonu*', d) '*İslam dininin harekete geçirici rolü*' ve e) '*kararsız uluslararası bağlam*' şeklinde sıralamıştır. John Foran ise, a) '*bağımlı kalkınma*', b) '*baskıcı ve dışlayıcı devlet*', c) '*dünya sistemindeki gelişmeler*' ve d) '*ekonomik gerileme*' üzerinden İran Devrimi'nin nedenlerini açıklamaya çalışmıştır (Foran, 1994: 167-173).

Muhakkak ki yukarıda sıralanan nedenlerin hepsi farklı önem derecelerine göre devrimin yaşanmasında rol oynamışlardır. Ancak bahsedilen nedenler halen daha itaat kültürü içerisinde yoğrulmuş bir toplumun nasıl başkaldırdığını açıklamamaktadır. Bu noktada şu soruları sormak devrime yönelik bakış açımızda değişiklik yaratacaktır: Acaba İran, sahip olduğu itaat kültürünün içerisinde gizli bir başkaldırı motivasyonunu her daim saklamış mıdır? İran Devrimi'nin arka planındaki pek çok nedeni (ekonomik, dini, kültürel, siyasal, sosyal vb.) harekete geçiren ve ayaklanmayı seferber eden psikolojik süreçler mi vardır? Örneğin, Serpil Üşür'ün (1994: 6) "*devrimin en özgün yanı kuşkusuz ki, skolastik bir din eğitiminin gelen mollaların gösterdiği beklenmedik ölçüde radikal muhalefetti*" ifadesinde belirttiği gibi din adamlarının muhalefeti gerçekten de beklenmedik midir? Ayrıca devrim ile ilgili bu ve benzeri soruları psikoloji disiplini içerisinde psikanalitik ekolün varsayımları üzerinden analiz ederek bir sonuca varmak mümkün müdür?

Sigmund Freud'un psikanalitik yaklaşımını referans alan Vamık Volkan, psikopolitik literatürüne '*geniş grupların kimliği*' kavramını kazandırmıştır. Geniş gruplar (büyük gruplar), Volkan'ın anlatısında bir etnik çadır ya da bir etnik tente şeklinde somutlaştırılmıştır. Volkan, geniş gruplar kavramı ile binlerce ya da milyonlarca bireyin yaşamları boyunca bir arada olup olmamasına bakılmaksızın aynı etnik, dini, ulusal ya da ideolojik gruba ait olmalarını ve yoğun bir aynılık duygusu ile müşterek hareket etmelerini ifade eder (Volkan, 2012: 14).

Geniş gruplar, bir ülkede yaşayan toplumun kendisi olabileceği gibi toplumdaki bir etnik azınlık da geniş grup olarak tanımlanabilir. Volkan, geniş grupların oluşumuna hizmet ettiğini düşündüğü şu yedi adet ilmiğe bahseder: 1) paylaşılmış depolar, 2) iyi özdeşimler, 3) diğerlerinin kötü niteliklerinin özümsemesi, 4) liderin özümsemesi, 5) seçilmiş zaferler (şerefler), 6) seçilmiş travmalar (örselemeler), 7) simgeler (Volkan, 2012: 50-51). Bir geniş grubun oluşması için bu yedi adet ilmiğin tümünün de o grubun karakteristiğinde var olması gerekmemektedir. Bunlardan biri ya da bir kaç, bir grupta

aidiyetin oluşmasına hizmet edebilir. Ancak bu unsurlardan ne kadar fazlası grup tarafından paylaşırsa o denli grup dinamiği daha güçlü olacaktır.

Volkan'ın geniş grup kimliğinden hareketle, İran Devrimi'ndeki ayaklanan toplumun bir geniş grup örneği oluşturduğu söylenebilir. Nitekim İran Şahı'nı devirmek amacıyla ortak bir hedef üzerinden ayaklanan bireyler, aynılık duygusu içerisinde birlikte hareket etmişlerdir. Ayaklanan geniş grubun kimlik oluşumuna hizmet eden temel psikolojik etken ise (Volkan'ın kavramsallaştırdığı üzere yedi ilmikten biri olarak) İran toplumunun seçilmiş travmalarıdır. Ancak İran toplumunun seçilmiş travmaları sadece ayaklanan geniş grubun kimliğini oluşturmakla kalmamış aynı zamanda toplumsal sonuçları itibariyle geniş grupta mağduriyet ve suçluluk psikolojisinin gelişmesini de sağlamıştır. Toplumun seçilmiş travmalarının üzerine inşa olan mağduriyet ve suçluluk psikolojisi ise gizliden gizliye toplumda bir başkaldırı duygusunu beslemiştir. Ayaklanma süresince en can alıcı misyon ise bahsi geçen tüm psikolojik etkenleri (seçilmiş travmaları, mağduriyet/suçluluk psikolojisini ve başkaldırı duygusunu) rejime baskı uygulanabilmesi amacıyla kanalizasyon eden ve devrimi kaçınılmaz kılan lider Ayetullah Humeyni tarafından üstlenilmiştir.

Devrimin arka planındaki psikolojik etkenlerin birbirlerini tetiklediği ve tüm etkenlerin etkileşim içerisinde bir grup dinamiği yarattığı düşünülürse, bu grup dinamiğinin bir '**psikolojik motivasyon piramidi**' ile gösterimi konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Aşağıda bu çalışma için hazırlanan ve devrimin arka planındaki psikolojik etkenleri gösteren bir piramit yer almaktadır. Bahse konu piramidin her bir basamağındaki psikolojik etken, bu bölümün alt başlıklarında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Şekil 1. İran Devrimi'ne Giden Süreci Tasvir Eden 'Psikolojik Motivasyon Piramidi'

1.1. İran Toplumunun Seçilmiş Travmaları

İran Devrimi'ne giden süreçte psikolojik etkenlerin gösterildiği piramidin ilk basamağını İran toplumunun seçilmiş travmaları oluşturmaktadır. İran toplumunun kadim tarihi incelendiğinde toplumca tecrübe edilen travmaların seçilerek yüceltildiği ve zaman içerisinde grubun geleceğine yön verecek psikolojik bir zemin haline geldiği görülecektir.

Sander Ferenczi'ye (2014: 11) göre psikolojide travma, "(...) insanın kendini savunmak amacıyla var olan kendi duygusunun, direnme yeteneğinin, etkinliğinin ve düşünme yeteneğinin ortadan kalkmasıdır." Vamık Volkan'a ait olan seçilmiş travma kavramı ise psikoloji disiplindeki travma kavramından türetilmiş olmasına rağmen anlam olarak daha farklı bir duruma işaret etmektedir. Volkan (2012: 67), toplumların yaşadığı büyük sarsıntıları seçilmiş travmalar⁴ olarak adlandırmış ve bu travmaların geniş grup kimliklerinin oluşumunda (daha önce de belirtildiği gibi geniş grubu oluşturan yedi ilmikten biri olarak) önemli rol oynadığına değinmiştir. Şiddetli bir kaybın yaşanması, aşağılanma duygusunun hissedilmesi ya da bir başka grup tarafından kurban edilme gibi durumlarda gruplar travma yaşayabilmektedir. Bu travmalar da grup kimliğine hizmet edecek şekilde anı olarak paylaşılmaktadır (Volkan, 2012: 67). Yahudilerin Nazi soykırımını unutmaması; 1453'te İstanbul'un fethinin Yunanlılarda derin izler bırakması ve işgal olarak nitelendirilmesi; 13. ve 14. yüzyıllarda Tatar-Moğol istilalarına maruz kalan Rusların yaşadıkları seçilmiş travmalara örnek olarak gösterilebilir (Volkan, 2015: 101).

İran Devrimi'nin temel psikolojik zeminini oluşturan seçilmiş travmalar ise üç kategori halinde ele alınabilir. Bunlar sırasıyla; 1) geçmişte İran toplumunun İslamiyet'i kılıç zoruyla kabul etmesi, 2) Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbela Olayı ve 3) dış müdahaleler ve işgaller sonucunda İran toplumunda hissedilen aşağılanmışlık duygusudur. Bu üç kategori haricinde İran toplumunun çoğunluğunda ya da önemli bir kısmında yaşanmış farklı travmalar mutlaka olmuştur. Ancak burada ele alınan üç kategorideki travmaların önemli sayılabilecek ortak özelliği, seçilmiş yani toplumca yüceltilmiş olmaları ve devrim süresince toplumun kolektif hafızasında tekrar canlanıp toplumun eylemlerine yön verebilmeleridir.

İran halkının ilk kategoride yer alan seçilmiş travması, zorunlu din değişimine dayanmaktadır. Zerdüştlük inancından sonra Farsların İslamiyet'i benimsemesi kolay olmamıştır. Neticede İslamiyet, 636-641 yılları arasındaki yaşanan savaşlarla kılıç zoruyla İran toplumuna kabul ettirilmiştir. Hatta bu travma nedeniyle İran, İslam ülkeleri içerisinde daima 'gayr-i memnun' bir ülke olmuştur (Saray, 2006: 4-5). Tahran'da bir psikiyatrist olarak çalışan Gohar Homayounpour'un (2015: 57-58) bu konu ile ilgili tespiti şu yöndedir:

"İslam tarafından teslim alınmadan evvelki görkemli tarihimizin yasını asla hakkıyla tutamadık. Melankolik yanıtımız, sembolik geçmişimizin yasını tutmanın yolu olarak, bir yas kültürü olan Şiiliği yaratmak oldu. Bu sürekli tekrarlayan yas süreciyle, kim olduğumuza dair algımızı birdenbire kaybetmenin yarattığı ani travmayla başa çıkmaya çalışıyoruz."

Homayounpour'un söyleminin bir benzerine 1949-1951 yılları arasında Tahran'a büyükelçi olarak görevlendirilen Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Tahran'daki anılarını yazdığı 'Zoraki Diplomat' adlı eserinde rastlamak mümkündür. Tahran'ın aydın hanımlarından biri Karaosmanoğlu'na şunları söylemiştir:

⁴ Vamık Volkan'ın bazı çalışmalarında 'seçilmiş travmalar' ifadesi 'seçilmiş örselenmeler' şeklinde kullanılmıştır (Bkz. Volkan, 2012).

"Bizim kendimize mahsus binlerce yıllık dinimiz ve törelerimiz vardır. İstilacı Arap orduları bize, İslamiyeti kılıç zoruyla kabul ettirmişlerdir. Gerçi, şimdi İranlılar samimiyetle Müslümandırlar, fakat kendilerine göre Müslümandırlar." (Karaosmanoğlu, 2014: 317)

Görüldüğü üzere İslamiyet'i zorla kabul eden İran toplumunda din değişimi bir travmaya neden olmuştur. Geçmişte Safevi Devleti'nin temelini oluşturan Sünni Safevi tarikatının 14. yüzyılın sonuna doğru Şii bir tarikata dönüşmesi (Saray, 1999: 10-12) ve geçmişten günümüze İran toplumundaki Şii inanın şekillenmesi de İran toplumunun zorunlu din değişimindeki travması ile bağdaştırılmalıdır. Şii inancı, İran toplumu için Sünni İslam'dan kaçış ve belki de zorunlu din değişimine verilen bir tepkiyle birleşmiştir

Toplumun yaşadığı ikinci kategorideki travma ise, Kerbela Olayı'dır. Kerbela Olayı, halifeye muhalif olan Hz. Hüseyin'in ve 72 arkadaşının halife Yezid ibn Muaviye tarafından 10 Kasım 680 tarihinde öldürülmesidir (Dabashi, 2015: 8). Her yıl İran toplumunda Seyyid es-Şühada yani Şehitlerin Efendisi Hüseyin ve arkadaşları yas tutularak anılmaktadır (Dabashi, 2015: 17). Hz. Ali'nin öldürülmesi de İran toplumunu derinden etkilemesine rağmen Hz. Ali, iktidarda yani halife konumunda iken öldürülmüş ancak Hz. Hüseyin ve arkadaşları iktidar yolunda öldürülmüştür (Dabashi, 2015: 105). Ayrıca çalışmanın ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının ölümü nedeniyle Şii inancına mensup kişiler kendilerini suçlu hissetmektedir. İktidarın Muvaiye'den geri alması için yola çıkan Hz. Hüseyin ve arkadaşları, Şii Kufe halkı tarafından yalnız bırakılmış ve bir nevi ölüme terk edilmiştir (Dabashi, 2015: 106-107). Bu nedenle Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının şehit düştüğü Kerbela Olayı, Hz. Ali'nin ölümü ile tarihsel bir bağ kurmasına rağmen ondan daha travmatik bir olaydır.

Travma sonrasında bir bireyin normal yas süreci ilkin '*disorganizasyon*' yani düzensizlik evresine girer ve travma yaşayan kişi sırasıyla 'şok', 'inkar' ve 'öfke' duygusunu yaşar. Ardından kişi '*reorganizasyon*' yani yeniden düzen evresine girer ve önce 'pazarlık' ardından da 'kabullenme-değişim' süreçlerini yaşar (Çevik ve Ceyhun, 2011: 33). Toplumun bireylerden oluştuğu göz önünde bulundurulursa toplumun yas tutma evrelerinin de bireylerin psikolojik yas tutma evreleri ile benzer olduğu söylenebilir (Çevik ve Ceyhun, 2011: 37). Toplumlar da bireyler gibi bir travma sonrasında sağlıklı bir yas tutma süreci yaşayıp kimliklerini geliştiremezlerse Yunanlıların Megali İdeası veya Sırpların Kristoslavizmi gibi asırlar geçtikten sonra travmalar tekrardan canlanabilmektedir (Volkan ve Atabey, 2010: 74). Kerbela Olayı'nda da Hz. Hüseyin'i ve arkadaşlarını kaybetmenin neden olduğu travma, İran toplumunda her yıl bir yas ritüeline dönüşmesine rağmen reorganizasyon evresindeki pazarlık ve kabullenme-değişim süreci bir türlü tecrübe edilememiştir. Anma törenlerindeki üzüntü teması yüklü ağıtlar, zincirlemeler, dillendirilen hikayeler ve çalgılı söylevler yas yerine kine ve psikolojik çöktürlere neden olmaktadır (Dabashi, 2015: 17- 20).

İran toplumunun üçüncü kategorideki travması ise ülkenin sürekli dış müdahalelere ve işgallere maruz kalmasıdır. Bu müdahaleler belirli zaman kesitlerinde meydana

gelmesine rağmen tek bir travma halinde birleşerek ve hatta dönüşerek günümüze dek gelmiştir. Yüzyıllar öncesinde Büyük İskender'in işgalinden 19. yüzyılın sonunda İngilizlere ve Ruslara verilen ticari imtiyazlara, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz ve Sovyet işgalinden yine İkinci Dünya Savaşı'nda aynı iki ülkenin işgaline ve son olarak yakın tarihteki ABD'nin 1953-Ajax Operasyonu'na kadar İran, hep dış müdahalelere ve işgallere açık bir ülke olmuştur.⁵

Görüleceği üzere yukarıda ele alınan her bir travma kendi tarihsel sürecine sahiptir. İran Devrimi'nde ayaklanmalara katılan insanların yukarıda bahsi geçen bütün travmaları doğrudan yaşamış olması elbette ki mümkün değildir. Bu yaşanmamışlığa rağmen travmaların hala hissediliyor olması ve bazen ilk günkü gibi acı, ıstırap ve üzüntü vermesinin en makul açıklaması ise travmaların nesilden nesile aktarımıdır. Volkan (2012: 70) bu durumu '*zaman çökmesi*' olarak adlandırır. Yüzyıllar öncesinde bile yaşanmış bir travmanın zaman çökmesi ile aniden canlanmasına kadar geçen süre zarfında, bir aile içerisinde anne ve babadan çocuğa -yani nesilden nesile- bilinçlice ya da bilinçsizce bu travmalar aktarılır.⁶ Hatta bu aktarım sırasında çocuğa ortak görevler dahi yüklenebilir (Volkan, 2015: 100). Ayrıca seçilmiş travmaların nesilden nesile geçerken değişim ve dönüşüm geçirebildiği ve başka travmalarla birleşebildiği bilinmektedir (Volkan, 1993: 14). Nitekim geçmişte İran'ı işgal eden İngilizlerden ya da Ruslardan ziyade ABD'nin ve İsrail'in İran toplumunca düşman olarak görülmesi (Alkan, 1995: 23), travmaların değişim ve dönüşüm geçirdiğinin bir örneğidir.⁷

Geçmişinde travmaları olan toplumlar da gelecekte bazı sosyal ve psikolojik problemlerle karşılaşabilecektir. Böylesi geçmiş zamanda yaşanmış travmalar, grubun ortak hafızasında yer edinin uzun yıllar saklı kalabildiği gibi grup kimliğinin tehdit edildiği durumlarda kendiliğinden veya bazı durumlarda bir liderin propaganda ve nefret duyguları ile tekrardan canlanabilmektedir (Volkan ve Atabey, 2010: 35).⁸

⁵ Bugün İran'daki Batı düşmanlığının ve komplolara olan inancın arkasında İran toplumunun üçüncü kategorideki seçilmiş travmaları yer almaktadır. Dış müdahalelere ve işgallere karşı İran halkının karşı koyamamış olması, toplumun kolektif hafızasında derin izler bırakmıştır (Efegil, 2012: 55). Örneğin, geçmişte Pers ülkesi olarak anılan İran, Büyük İskender tarafından işgal edilmiştir. Bu işgalin üzerinden asırlar geçmesine rağmen bugün halen daha İran toplumunda Büyük İskender'in 'İskender-i Bedzat' yani 'Küstah İskender' olarak hatırlandığı görülmektedir (Yeğin, 2013: 18). Yakın tarihten bir örnek vermek gerekirse, İran'ın petrollerini çıkarması için Anglo-Iranian Oil Company isimli şirket ile İngilizlere verilen imtiyazlar da İran toplumunun kolektif hafızasında derin izler bırakmıştır. İngilizler, o dönemde bu ayrıcalıklar sayesinde İran petrollerini değerinden çok ucuza satın almıştır. Ayrıca İngiliz şirket çalışanları İran'da çok lüks bir hayat sürdürmüşlerdir. Buna karşılık petrol şirketinin İranlı işçileri sefalet içerisinde yaşamışlardır. Eski bir Anglo-Iranian petrol şirketi işçisi olan İranlı Perviz Mina, sadece İngiliz petrol şirketi çalışanlarının gittiği İran'ın Abadan Şehri'ndeki bir kulübün kapısında '*köpekler ve İranlılar giremez*' yazısı olduğunu aktarır (Mina, 2014).

⁶ Volkan, bir çocuğun psişik sınırları ile ona bakan yetişkinin (çoğunlukla anne, baba veya bakıcı) psişik sınırları arasında delikler olduğunu, yetişkinin farkında olmadan kendi kötü anılarını ve travmalarını çocuğa aktardığını, çocuğun zamanla yetişkinin imgelerinin bir deposu olabildiğini söyler (Volkan, 2015: 100).

⁷ Ayetullah Humeyni, ABD'yi '*şeytanı bozorg Amerika*' yani büyük şeytan Amerika, İsrail'i ise küçük şeytan olarak adlandırmıştır (Moghaddam, 2014: 99; Aksoylar Çetirge, 1997: 94).

⁸ Örneğin; Miloseviç, 600 yıl önce Kosova Savaşı'nda Osmanlılar tarafından öldürülen Sırp lider Prens Lazar'ın cesedini, 1989 yılında topraktan çıkartıp bir tabuta koydurarak Sırp köylerini dolaştırmış ve Sırp

1.2. İran Toplumunun Mağduriyet ve Suçluluk Psikolojisi

İran toplumunun seçilmiş travmaları üzerinde inşa olan ve birbiriyle yan yana gelişen iki psikolojik duygu durumu bulunmaktadır. Bunlardan ilki mağduriyet, ikincisi de suçluluk psikolojisidir. Mağdurluk, bir travmanın yaşanması ile oluşan haksızlığa uğrama, mazlum olma veya kurban olma anlamına gelir (Çevik, 2010: 57-58). İran toplumunun geçmişte İslamiyet'i zorla kabul etmesi, Hz. Hüseyin'in ve arkadaşlarının halife Yezid tarafından maruz kaldığı baskılar ya da dış müdahalelere ve işgallere karşı aciz kalınmışlık ve hissedilen aşağılanmışlık duygusu, toplumda bir taraftan travmaların yaşanmasına neden olurken diğer taraftan mağduriyet psikolojisinin gelişmesine sebep olmuştur.

Mağduriyetler, bir grupta bütünlüğün sağlanması gerektiğinde sanki bugün olmuşçasına bir anlatımla canlandırılabilir (Çevik, 2010: 60). Hz. Ali'nin öldürülmesi olayının her yıl İran'da ritüellerle anılması bunun bir örneğidir (Çevik, 2010: 63). Ayrıca İran siyasetine bakıldığında mağduriyetin çoğunlukla geçerli bir akçe olduğu görülecektir. Karaosmanoğlu (2014: 307-308), İran'da her sürülenin, her hapse atılanın Hz. Hüseyin kadar mübarek sayıldığını söyler ve "*Farşlıları vecde getiren şey ne kahramanlık ne de şadımanlıktır. Bunların ruhu ancak azap ve ıstırap ile coşup taşmasını bilir ve en yüksek hazlarını çok defa dramatik sahnelerde bulur.*" der. Ayrıca Karaosmanoğlu (2014: 307), 1950'lerde petrolün millileştirilmesini isteyen halk kitlesinin lideri olan Musaddık'ın da sürgün yıllarında aynı mağdur egoizmine nail olduğunu ekler.

Psikanalitik ekolde Vamık Volkan'ın izinden giden Abdülkadir Çevik (2010: 99), mağdurların devamlı olarak tetikte ve kuşku içerisinde olduğunu söyler. İran toplumunda da akademik camiadan sokaktaki insana kadar hemen herkes bir komplo teorisine bel bağlamaktadır. Sadece İran'ın toplumsal ve siyasal yaşantısını değil Müslüman siyasal düşüncesinin genelini komplo teorilerinin felce uğrattığını söyleyen Oliver Roy (1994: 37), bu konu ile ilgili Tahran'da ilginç bir anı yaşamıştır. Roy, 1988 Temmuz'unda Tahran Havaalanı'na iner ve bir taksiye biner. Taksici Roy'a İran'ın bir sonraki cumhurbaşkanının kim olacağını sorduğunda Roy şaşkına döner. Taksici, "*Canım, siz İngiliz'siniz, dolayısıyla bizi kimin yöneteceğini bizden iyi bilirsiniz (...)*" der. Roy'un tüm açıklamalarına rağmen tartışmanın sonunda taksici, sadece Fransızların (Roy bir Fransız'dır) İngilizlerden daha az bilgili olduğunu kabul eder. Komplolara olan inanç, İran'ın düşünsel dünyasında her zaman önemli bir paya sahip olmuştur. Komplo teorilerinin bilimsel çalışmalara bile sirayet ettiği İran'da bu durum bir '*paranoya*' haline gelmiş ve Batı yanlılık bir hastalık ve afet olarak algılanarak '*garpzedelik*' kavramıyla anılır olmuştur (Asl, 2011: 147).⁹

halkının eski bir travmasını canlandırarak halkın Müslüman Boşnakları öldürmesini azmettirmiştir (Volkan ve Atabey, 2010: 35-36).

⁹ Politik Paranoya ile ilgili önemli bir çalışma için bakınız: Robins, Robert S. ve Post, Jerrold M. (2001). *Politik Paranoya: Nefretin Psikopolitiği*. Çev: İnci Kurmuş. İstanbul: Doğan Kitapçılık. (Robert S. Robins ve Jerrold M. Post'un 1997'de kaleme aldığı "Politik Paranoya: Nefretin Psikopolitiği" adlı eserde Hitler'den Stalin'e, Humeyni'den Richard Nixon'a, 912 müridi ile intihar eden Jim Jones'tan Kıyamet Mesihî David Koresh'e, Şoko Ashara'nın Aum Shinrikyo adlı örgütünden pek çok dini örgüte kadar liderler ve gruplar üzerinde politik paranoyanın izleri sürülmüş ve paranoyaklığın politikaya yansımaları üzerinden çarpıcı analizlere yer verilmiştir.)

İran toplumunda mağduriyet psikolojisi ile yan yana bir de suçluluk psikolojisi gelişmiştir. Mağduriyet psikoloji gibi suçluluk psikolojisinin de seçilmiş travmalar üzerine inşa edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Kerbela Olayı'nda Hz. Hüseyin'i Yezid'e karşı mücadele etmesi için destekleyen Kufe Halkı (Hz. Ali'nin yolundan giden Şii cemaat) Hz. Hüseyin'i son anda yalnız bırakmış, terk etmiş ve bir nevi kendi oğlunun ölümüne neden olmanın yarattığı suçluluk duygusunu her daim hissetmiştir (Dabashi, 2015: 106-107). Ayrıca dış müdahalelerin ve işgallerin yarattığı travmalar da benzer bir suçluluk duygusuna sebep olmuştur. Dış müdahalelere ve işgallere karşı aciz kalmak ve karşı koyamamak İran toplumunu her daim derinden etkilemiştir (Yeğin, 2013: 18).

Suçluluk duygusu, İran toplumunda gizliden gizliye öfkenin de canlı kalmasını sağlamıştır. Zamanında suçlu olan kişilerin anlatıları ve yıllık yas ritüelleri, yeni kuşakların da belleklerine suçluluk duygusunu kazımıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki mağdurluğun doğasında bir ezginlik, aşağılanma ve içe kapanıklık olduğu gibi içten içe oluşan bir öfke duygusu da yer almaktadır (Çevik, 2010: 100). Böylelikle mağduriyet ve suçluluk psikolojisinin İran toplumunda her daim gizli bir başkaldırı duygusunu beslediği söylenebilir.

1.3. İran Toplumunda Başkaldırı Duygusu

Psikanalist Gohar Homayounpour (2015: 56), Firdevsi'nin Şahnamesi'nde geçen ve İran mitolojisinin önemli eserlerinden biri olan 'Rüstem ve Sohrap (Sührap)' adlı efsanenin, Sofokles tarafından yazılan Kral Oedipus¹⁰ isimli Yunan tragedyası ile benzerliğine dikkat çeker. Ancak iki anlatı arasında önemli bir fark vardır. Rüstem, hiç tanımadığı oğlu Sohrap'ı öldürürken; Oidipus hiç tanımadığı Thebes kralı olan babası Laius'u öldürmüştür (Bkz. Tiryaki ve Balkan, 2014: 93-94). Yunan mitolojisinde babaları öldürmek üzerine bir kurgu varken İran mitolojisinde erkek çocuklarının öldürülmesi üzerinde durulmaktadır (Homayounpour, 2015: 56). Bunun üzerine Homayounpour (2015: 57), Yunan kültüründe gücü ve iktidarı teslim almak üzerine bir siyasetin gelişmesine rağmen İran kültüründe iktidara itaatin tam olduğunu söyler ve Hıristiyanlıkta Baba-Oğul-Kutsal Ruh arasındaki sınırın çok belirgin olmamasına rağmen İslamiyet'te tam teslimiyetin emredilmesi şeklinde bir farkın görüldüğünü belirtir.

Ali Babaoğlu (2014: 10), 'Freud'de Toplum, Kültür ve Din Felsefesi' isimli makalesinde Freud'un Oidipus Kompleksi'ni ve itaat üzerine akıl yürütmelerini çok açıklayıcı bir şekilde özetlemiştir: Freud, her küçük çocuğun babasını öldürmek ve annesiyle evlenmek gibi gizli bir arzusu olduğunu ileri sürer ve bu iddialarını binlerce yıl öncesindeki bir yaşantıya dayandırır. Bu yaşantıya göre ilkel bir toplumda kadınlar bir atanın sultası altında hayatlarını sürdürmektedir ve oğullar bu sürünün dışına atılmış vaziyette eşcinsel ilişkiler kurarak hayatlarını devam ettirmektedir. Bir gün erkekler, babalarını öldürürler ve yerler. Ancak pişmanlık sonucu zamanla atayı temsil eden bir totem hayvanına atanın kendisi gibi saygı gösterilir. Böylelikle totemcilik de doğmuş olur. İlginç olan ise erkeklerin öldürdükleri atalarının kadınlarına dokunmaya cesaret

¹⁰ Sigmund Freud'un esinlendiği Oidipus Kompleksi'de bu tragedyaya dayanmaktadır.

edememeleridir. İşte bu durum da Freud'un anlatısında 'ertelenmiş bir itaat' şeklinde kavramsallaştırılır (Babaoğlu, 2014: 10). Homayounpour da (2015: 56), "(...) İran kolektif imgeleminin temelinde mutlak itaati arzulayan bir itaatsizlik endişesinin olduğunu" söyleyerek Freud'un ertelenmiş itaatine katılmaktadır.

Dabashi ise, Homayounpour'un aksine İran toplumundaki durumun 'ertelenmiş itaat' yerine 'ertelenmiş bir muhalefet' olduğunu söyler (Dabashi, 2015: 63). Nitekim Rüstem'in kendi oğlu Sohrap'ı öldürmesi, Freud'un ertelenmiş itaat teorisine uymamaktadır. Sohrap'ın öldüğü hikayeden bir itaat kültürü değil baba figürüne yani ataerkil düzene karşı bir başkaldırı düşüncesi doğar (Dabashi, 2015: 39). Babasını öldüren Oidipus'un hikayesinde ya da binlerce yıl önceki ilkel kabileden atayı öldüren erkek evlatların yaşantısında, babanın ölümünden sonra geç kalınmış bir itaat duygusu ortaya çıkarken Sohrap'ın hikayesinden gençlerin başkaldıracağı bir sebep ortaya çıkar. Çünkü Sohrap, babası Rüstem tarafından yani bir üst iktidar tarafından öldürülmüştür.

Geçmişte Kufe halkının Hz. Hüseyin'i halifeye karşı mücadelede yalnız bırakması da İran toplumunda bir suçluluk duygusunun oluşmasına neden olmuş ve içten içe muhalif olma, başkaldırma arzusunu beslemiştir. Benzer şekilde, dış müdahalelere karşı koyamamanın verdiği aşağılanma duygusu ve zorla din değişimi ile güçlünün buyruğunda kalma durumu da toplumda her daim gizli bir başkaldırı duygusunu beslemiştir. Böylelikle ertelenmiş itaat yerine ertelenmiş başkaldırı/muhalefet duygusunun İran toplumunun karakteristiğini şekillendirdiğini söylemek daha doğru olacaktır. Ayrıca bu durum, psikanalitik ekolde Freud'un ertelenmiş itaat söylemine ve oryantalist bakışın Doğu toplumlarının itaatkar olduğuna yönelik yaklaşımına da bir eleştiri sunmaktadır.

Sonuç olarak, İran toplumunda mağduriyet ve suçluluk duygusunun tetiklediği içten içe bir başkaldırı duygusu bulunmaktadır. Ertelenmiş başkaldırı, nesilden nesile aktarım ile İran toplumun bilinçaltında kodlanmıştır. Ayrıca Dabashi'ye göre "*Şiilik, bir protesto dinidir, mücadele dolu bir tarihin temelinde doğmuş ve beslenmiştir.*" (Dabashi, 2015: 8) Yazar, romantik bir üslupla Kerbelâ'daki İmam Hüseyin'den İran'daki Ayetullah Humeyni'ye, Irak'taki Mukteda es-Sadr'dan Lübnan'daki Hasan Nasrallah'a kadar Şiiliğin bir '*isyan çılgılığı*' olduğunu ve devrimci bir karakter taşıdığını savunur (Dabashi, 2015: 8-9) İran Devrimi süresince de "*Biz Kufe halkı değiliz*" yazılı pankartların meydanlarda dolaşması ve söz konusu sloganın halk tarafından sürekli dillendirilmesi (Dabashi, 2015: 31); asırlar önce vuku bulan Kerbelâ'daki travmanın zihinlerde tekrar canlandığının ve Şah'a karşı toplumsal bir başkaldırının ana sütunlarından biri olduğunun kanıtıdır.

1.4. İran Devrimi'nde Liderlik

Önceki üç alt başlıkta İran toplumunun seçilmiş travmaları üzerine inşa edilen mağduriyet/suçluluk psikolojisine ve başkaldırı duygusuna değinilmiştir. Bu psikolojik etkenler, İran Devrimi için toplumun ayaklanma ve karar alma süreçlerinde etkili olan durumsallığı da yansıtmaktadır. Ancak tüm bu süreç içerisinde toplumdaki böylesi duyguların tek bir noktaya kanalize edebilecek bir liderin varlığına ihtiyaç duyulur.

O dönemki adıyla Pehlevî Hanedanlığı olan İran'da Şah'a karşı başlatılan protesto gösterilerinde belli başlı beş fikir akımının olduğu görülecektir. Bunlar; Humeyni'nin militan İslam'ı, Şeriati'nin radikal-liberal teolojisi, Bazargan'ın liberal-demokratik İslam'ı, gerilla gruplarının İslam ve sekülerizm karşımı bir sosyalizmi ve son olarak sosyal ve demokratik form içerisinde seküler ulusalcılardır (Foran, 1994: 173). Ancak İran Devrimi'nin lideri kuşkusuz Ayetullah Humeyni'dir. Her ne kadar kimilerine göre devrimin ideologu Fransız eğitimi almış, üniversite öğrencileri arasında epey popüler olan, Marksist bir İslam yorumu ile ünlenen ve 1977 yılında ölen Ali Şeriati olsa da devrime giden süreçte Velayet-i Fakih kavramı ile en somut ideolojiyi sunan Humeyni'dir (Abrahamian, 2014: 187-193). Hatta Velayet-i Fakih anlayışı, devrim sonrasında İslam Cumhuriyeti'nin anayasasının özüne de yerleştirilmiştir (Taflioğlu, 2013: 109).

Devrim süresince benimsenebilecek pek çok fikir akımı ve lider bulunmasına rağmen halkın Velayet-i Fakih ideolojisinin ve Humeyni'nin etrafında birleşmesi '*sınırlı rasyonalite ve tatmin edici davranış*' yaklaşımının da bir örneğidir. İnsanlar karar verirken rasyonel olmalarına rağmen gerçek ve kapsamlı bilgiye ulaşmak sınırlı olacağından "*potansiyel seçenekler dizisinden işe yarayan ve kabul edilebilir ilk seçenekten*" yana tercihlerini kullanırlar. Bu da sınırlı bir rasyonalitenin varlığını ve tatmin edici bir davranış durumunu gösterir (Houghton, 2015: 45-46). İran Devrimi'nde halk için İslami, liberal, Marksist, sosyalist, ulusal, seküler görüşler fazlasıyla yoğun olup bu görüşlerden birini seçip doğruya ulaşmak zor olacağı için Humeyni liderliğinde ve Velayet-i Fakih ideolojisi ışığında birleşmek en rasyonel ve tatmin edici davranış olmuştur. Çünkü hem Humeyni'nin konuşmalarında bu fikir akımlarından az ya da çok bir şeyler bulunmaktaydı hem de 1960'lardan beri Şah'a karşı protestolarda Humeyni yüceltilmekteydi. Örneğin, Humeyni medreselerde Fakih anlayışından bahsederken; halk önünde ise Fakih anlayışı yerine ilginç bir şekilde siyasal, toplumsal ve ekonomik yetersizliklerden bahsetmiştir (Abrahamian, 2014: 193). Humeyni'nin halka yönelik geliştirdiği bazı söylemleri şunlardır:

"İslam ezilenlerin (müstezefin) dinidir; ezenlerin (müstekbirin) değil."

"Dünya ezilenleri (müstezefin) birleşin."

"Yoksullar devrim uğruna ölür, zenginler devrime karşı fesat kurma uğruna."

"İslam kenar mahalle sakinlerini (zage-nişin) temsil eder, saray (kah-nişin) sakinlerini değil."

"İslam sınıf farklılıklarını silip süpürecek."

"İslam'da topraksız köylü kalmayacaktır." (Abrahamian, 2014: 193-194)

Ayrıca Humeyni, yaşadığı sürgün yılları ile mağdur ve ezilmişliğin de simgesi haline gelmişti. Nitekim kendisine hem İslami hem de Marksist çağrışimli adların bir arada verildiği bile görülmüştür. Örneğin; '*Müstazafan*' (Ezilenlerin Önderi), '*Rehber-i İnkılab*' (Devrim Önderi), '*Bünyadger-i Cumhuriye İslam*' (İslam Cumhuriyeti'nin Kurucusu) gibi (Abrahamian, 2014: 5).

Devrim süresince İran toplumu her anlamda büyük bir kriz dönemi yaşamıştır. Tek tek bireylerde olduğu gibi toplumların da büyük bir kriz döneminde (savaş, afet, ekonomik veya siyasi kriz) 'regresyon' yani gerileme süreci yaşadığı bilinmektedir. Bu gerileme süreci çocukluk dönemlerindeki bağımlılık isteklerini andırır ve toplum kendi kendini idare etme ve karar verme yeteneği zayıflayarak liderlerden beklenti içerisine girer (Çevik ve Ceyhun, 2011: 38). Gerileme, bireylerde erken gelişim evrelerindeki ruhsal beklentilere, isteklere, korkulara ve bazen de zihinsel savunma düzeneklerine geri dönme anlamına gelir. Geniş grup gerilemelerinde de bir liderin etrafında toplanma şeklinde grup aidiyetinin pekiştiği gözlemlenmektedir. Çünkü grup üyelerinin güvenlerinin sarsıldığı bir durumda yeni bir güvene ihtiyaç duyulur ve bu durumda grup ile yeni lider arasında Volkan'ın 'körü körüne güven' olarak adlandırdığı özgün bir ilişki biçimi doğar (Volkan, 2012: 17). Şah rejiminin baskısı karşısında gerileme yaşayan İran halkı da bir liderin etrafında toplanma gereksinimi duymuş ve bir ulema olan Humeyni'yi lider olarak benimsemiştir.

Devrimin toplumsal desteğini oluşturanlar ise çok heterojen yapıdaki gruplardan oluşmuştur. Devrimde yer alan ulemaların, çarşı esnafının, aydınların, üniversite öğrencilerinin, kent yoksullarının, işsizlerin, lümpenlerin tek ortak paydaları Şah'ın gitmesi için ayaklanmış olmalarıdır. Esasında bu muhalif grupların normal zamanda birbirlerine bile muhalefet ettiği bilinmektedir (Üşür, 1992: 5-6). Hatta Val Moghadam (1994: 216-217), İran Devrimi'nin ilkin klasik burjuva devrimi olarak başladığını sonradan İslami bir devrime doğru kaydığını belirtir. Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir husus da ulemaların, İran'da gerçekleşen tüm toplumsal hareketlerin şekillenmesinde az ya da çok etkisinin olduğudur (Tabriz, 2004: 241-242). Örneğin, İran Devrimi'nde geleneksel din yorumu ile hazırlık aşamasında etkili olamayan ulemalar, Velayet-i Fakih yorumu ile güçlü bir teori ortaya koyarak devrimin sonucuna yön vermiştir (Tabriz, 2004: 237). Asghar Alam Tabriz (2004: 226), İran Devrimi'nde ayaklanan grupların etkinlik açısından rollerini mukayese ettiği çalışmasında en fazla etkili olan grupların dini aydınlar ve ulemalar olduğunu ve onları etkili olma derecelerine göre sırasıyla milli aydınların, Marksist aydınların ve esnafların takip ettiğini tespit etmiştir.

Devrimde Humeyni'nin bir lider olarak konumunu sağlamlaştırmasının en büyük nedenlerinden biri de kendisinin büyük kayıp döneminde Mehdi'nin gelişi için pasif bekleyişi eleştirmesi ve Fakih anlayışı ile hem Şiiliğe yeni bir yorum getirmesi hem de Şiiliği aktif bir siyasi mezhep haline dönüştürmesidir (Tiryaki ve Balkan, 2014: 105). On ikinci İmam Mehdi'nin 874 yılında kayboluşu ve büyük gaybet döneminin başlaması (Dabashi, 2015: 86), Mehdi'nin çıkacağı döneme kadar Şiilerin beklemesi gerektiği şeklinde algılanmıştır. Kurtarıcı Mehdi'nin ortaya çıkacağı güne kadar eylemsiz kalınarak harekete geçilmemesi, mağduriyetin yarattığı bir itaat şeklini almıştır. Aslında toplumda bir kurtarıcının geleceği inancı İran tarihinin İslam öncesi mitlerinde de (Cemşid ve Feridun Efsanesi)¹¹ yaygın olarak kanaat getirilen bir inançtır. Ancak Kurtarıcı Mehdi'nin

¹¹ İranlıların İslamiyet'i kabulünden önceki Zerdüşt inancında paylaşılan bir efsaneye göre insanların doğru yoldan ayrılması sonucu tanrı Ahura Mazda dünyadan ışığı almış ve kötülüğün simgesi Ehrimen

tekrar ortaya çıkacağı güne kadar pasif bekleyişe devam etme düşüncesini eleştiren Humeyni, Şah'ın zulmüne karşı aktif bir şekilde eyleme geçilmesini öğütlemiş ve böylelikle toplumun Şah'a karşı duruşunu itaatten başkaldırıya doğru çevirebilmiştir.

2. Psikolojik Etkenler Üzerinde Yükselen İran Devrimi

İran'da zorunlu din değişimi, o dönemin şartlarında sadece toplumun inancını hür bir şekilde belirleyememesi gibi görünse de yarattığı travma itibarıyla toplumun kendi geleceğini belirleyemediği/belirleyemeyeceği algısına kapılmasına neden olmuştur. Bu travmanın, daha sonraki travmalar için de bir zemin oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Kerbela Olayı'nda Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, iktidar yolundaki Şiilerin kendi geleceğini tayin etme arzularına ket vurmuştur. Yakın zamandaki yabancı ulusların işgal ve müdahaleleri de bu travmatik durumun pekişmesine neden olmuş ve İran halkını psikolojik çaresizliğe itmiştir.

Çaresizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve bir anlamda toplumsal rahatlama seansına benzeyen Kerbela Olayı'nın yas törenleri ise aslında tek bir travmanın değil pek çok travmatik olayın (İslamiyet'in kılıç zoruyla kabul edilmesi ve yabancı ulusların müdahaleleri gibi) yıldan yıla tekrarlandığı bir yas ritüeline dönüşmesidir. Bu törenler, sürekli olarak toplumun mağduriyet egoizmini yaşamasına ve suçluluk duygusunu hissetmesine neden olurken travmaların nesilden nesile aktarımına da aracılık etmiştir. Ayrıca İran toplumunun hem aile yaşantısına hem de Şii inancına bakıldığında, ön planda bir itaatin olduğu rahatlıkla görülebilir. Ancak toplumun seçilmiş travmaları üzerinde yükselen ve mağduriyet/suçluluk psikoloji olarak ifade edilen duygu durumları, toplumda itaatin tam karşısında gizli bir başkaldırı duygusunu da beslemiştir.

Böylelikle devrimin psikolojik dinamiğini oluşturan tüm etkenler (seçilmiş travmalar, mağduriyet/suçluluk psikolojisi ve başkaldırı duygusu) tarihsellikleriyle birlikte geçmişten 1979 yılına kadar pek çok kanaldan akan su misali kendi süreçlerini oluşturmuşlardır. Devrimin tüm duygu durumlarını tek bir noktaya kanalize etme görevi yani tüm su kanallarının tek bir kanalda toplanması işlevi de lider Humeyni tarafından üstlenilmiştir. Velayet-i Fakih söylemi eşliğinde halkı yönlendiren Humeyni, tek bir kanalda toplanan suyun debisini artırmak için de İran'daki ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel, dini vb. hoşnutsuzlukları dile getirmiş ve Şah'ı eleştirmiştir.

1953 yılındaki darbe ile tahtına geri dönen Rıza Şah Pehlevi, 1960'ların başlarında gücünü en üst seviyeye çıkarmıştır. 1970'lere gelindiğinde ise Şah'ın büyüklük hissi o kadar artmıştır ki Tanrı ile kendisi arasındaki sınır bulanıklaşmaya başlamıştır. Dönemin ünlü İtalyan gazetecisi Oriana Fallaci'ye bir röportajında şöyle demiştir: *"Bir kralın söyledikleri ya da yaptıkları hakkında kimseye hesap vermesi gerekmediğinde, kaçınılmaz*

yeryüzünde hüküm sürmeye başlamıştır. Ancak halkın tanrıya yalvarması üzerine kurtarıcı Cemşid, Ehrimen'i yenmiş ve Ahura Mazda dünyaya ışığı geri vermiştir. Bir zaman sonra Cemşid, Ahura Mazda'ya olan bağlılığını unutup kendisine tapılmasını istemiştir. Bunun üzerine halk, Cemşid'in tahtan inmesi için Ehrimen tarafından kandırılan ve ileride halka zulmedecek olan Dehak'ın peşinden gitmiştir. Cemşid'i indirip tahta geçen Dehak da bir zaman sonra halka zulüm etmeye başlamıştır. Bunun üzerine halk, Ahura Mazda'ya bir kurtarıcı göndermesi için tekrar yalvarmıştır. Ahura Mazda da Dehak'ı yenmesi için Feridun'u göndererek halkı zulümden kurtarmıştır (Detaylı bkz. Tiryaki ve Balkan, 2014: 92-93).

olarak yapayalnız kalır. Ama ben yapayalnız değilim, zira başkalarının göremediği bir güç var arkamda. Benim mistik gücüm. Sonra bir de mesajlar alıyorum. Dini mesajlar." (Dabashi, 2008: 170) Ayrıca Rıza Şah, Şehinşah yani Şahların Şahı unvanını almış, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretiyle başlayan Hicri takvimi kaldırıp Pers hükümdarı Büyük Kiros'un yaklaşık 2500 yıl önceki saltanatının başlangıcına dayanan asırlık bir takvimi uygulamaya koymuş ve monarşinin 2500. yıl dönümünü kutlamak için şatafatlı bir tören düzenlemiştir (Garthwaite, 2016: 232-233). Humeyni ise bu töreni şu ifadelerle eleştirmiştir:

"Peygamberimiz (S.A.V.) der ki, İranlı hükümdarlar tarafından icat edilen Krallar Kralı unvanı, Allah nazarında en çok nefret edilen unvandır. İslam, monarşi kavramına kesinlikle karşıdır... İslam bu zulüm saraylarını yıkmak için geldi. Monarşi, bu gerici alametin en çirkin ve en utanç verici şekillerinden birisidir." (Garthwaite, 2016: 232)

Rıza Şah, ülke içerisinde kendisini Şahların Şah'ı olarak görmeye devam ederken dış politikada da ABD'nin Basra Körfezi'ndeki jandarması rolünü oynamıştır. Milliyetçilik, anti-emperyalizm ve tarafsızlık çağında ABD çıkarları için hareket eden, İran milliyetçiliğine sırtını dönen ve Bağlantısızlar Hareketi ile alay eden bir yöneticilik profili sergilemiştir. Gitgide kendi toplumuna yabancılaşan Şah'a karşı muhalefetin doğması da gecikmemiştir. Pehlevi Hanedanlığı'nın 50. yıl dönümüne denk gelen 1976 yılında, Şah'a muhalif olan Ebul Hasan Beni Sadr tarafından kaleme alınan *"Elli Yıllık İhanet"* başlıklı yazı Paris'te bir gazetede yayınlanmıştır. Beni Sadr, İran'ın yaşadığı ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel sorunları içeren tüm sıkıntıları dile getirmiş ve kendince Pehlevi Hanedanlığı'nın elli yıllık yönetimindeki elli ihanetini sıralamıştır (Abrahamian, 2014: 204-206).¹²

1970'lerin sonlarına doğru esnaflar, öğrenciler, dini cemaatler, memurlar, petrol işçileri ve daha pek çok grup Şah aleyhinde protestolara başlamıştır. Şah protestoları durdurmak istedikçe ölümler artmış, kendisi de gitgide köşeye sıkışmıştır (Garthwaite, 2016: 234). ABD Başkanı Jimmy Carter'ın İran'a gelmesinden bir gün önce, 30 Aralık 1977'de, ABD ile İran arasında kültür alışverişine hizmet etmek için kurulan bir enstitü havaya uçurulmuştur. 7 Ocak 1978'de İran'daki gazetelerin birinde Humeyni'ye hakaret sayılabilecek bir yazı kaleme alınmış, Kum vilayetinde Humeyni yanlıları gazeteyi protesto etmek için sokağa döküldüklerinde polislerle aralarında çatışma çıkmış ve hayatını kaybedenler olmuştur. Kırk gün sonra ölenlerin anısına Tebriz'de daha büyük bir gösteri düzenlenmiş ve önceki gösteriden daha fazla insan hayatını kaybetmiştir. Bu gösteriler ise 'Kanlı Tebriz Ayaklanması' olarak tarihe geçmiştir. 11 Ağustos 1978'de de İsfahan'da bir gösteri başlamış ve ardından 16 Ağustos'ta Tahran esnafı da kepenk indirip, boykot başlatarak protestolara katılmıştır. 20 Ağustos'ta Abadan Şehri'ndeki Rex Sineması ateşe verilmiş ve 400'e yakın insan hayatını kaybetmiştir. Humeyni ise yangının sorumlusu

¹² Bunlardan bazıları şunlardır: milliyetçiliğe karşı çıkma, kapitülasyonları tanıma, muhalifleri katletme, Batı'yla askeri ittifak kurma, temel yasaların çiğnenmesi, ekonomiyi yabancı tarım işletmelerine açma, tek partili devlet kurma, kültürel emperyalizmi yayarak ulusal kimliği önemsiz kılma, faşizm, vb. (Abrahamian, 2014: 204-206).

olarak Şah'ın gizli polislerini sorumlu tutmuştur (Dabashi, 2008: 171-173). 8 Eylül 1978'de Jale Meydanı'ndaki protestolarda göstericilere ateş açılmış ve pek çok gösterici yaşamını yitirmiştir. Avrupalı gazeteciler, Jale Meydanı'nı atış poligonuna benzetmiş ve yaşanan can kayıplarının 4 bin civarında olduğunu aktarmıştır. O tarihten itibaren Jale Katliamı, 1905-06 Rus Devrimi'ndeki 'Kanlı Pazarı' çağrıştıracak şekilde 'Kara Cuma' olarak anılmıştır (Abrahamian, 2014: 209).

Görüldüğü üzere İran Devrimi süresince binlerce gösterici hayatını kaybetmiş, devletin baskısı karşısında ayaklanan halk motivasyonu ile pek çok kişiyi şaşırtmış ve eşsiz bir ajitasyon politikası sergilenmiştir (Skocpol, 1992: 84). Ölümler, İran halkını sindirmek yerine şahadetlik makamına olan inanç ile halkı daha da galeyana getirmiştir. Çünkü ölümlerin ardından sağ kalanlar, bir anlamda Volkan'ın (2012: 82) deyimiyile kendilerini kınamışlar ve 'sağ kalanların suçluluğu' (ya da sağ kalma sendromu) denilen hissiyata bürünmüşlerdir. Humeyni ise seçilmiş travmalar üzerinden toplumun mağduriyet psikolojisi ile kendi mağduriyetini özdeşleştirip yeri geldiğinde "*Kufe halkı olmayacağız*" diyerek toplumun suçluluk duygusuna hitap etmiş, yeri geldiğinde de Mehdi'nin döneceği ana kadar tatbik edilen pasif bekleyişi eleştirerek başkaldırı duygusunu canlı tutmuştur. Bu arada Humeyni'nin sürgünde geçirdiği yıllar ve Şah tarafından Humeyni'ye istinaden onun İranlı olmadığı ya da bir sarhoş olduğu yönünde sarf edilen sözler (Abrahamian, 2014: 207), Humeyni'nin kendi mağduriyeti ile toplumun mağduriyetlerini özdeşleştirebilmesine yardımcı olmuştur. Nitekim liderler, kendi yaşadıkları travmaları, toplumun (küçük ya da büyük) travmalarıyla özdeşleştirerek toplumu yönlendirebilmektedir (Çevik ve Ceyhun, 2011: 38).

Ayaklanmalar sırasında ölenler '*şerefli devrim şehidi*' olarak nitelendirilmiş ve '*her yer Kербela, her ay Muharrem, her gün Aşure*' sloganları sık sık söylenmiştir (Tiryaki ve Balkan, 2014: 105). Şehitlerin yasının tutularak yüceltilmesi devrimci duyguları her daim canlı tutmuş ve kitlenin harekete geçmesi için önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur (Khosrokhavar ve Roy, 2013: 11). Halk, protestolar sırasında sırtlarına şehitlik kefenlerini sarmış ve Hz. Hüseyin'in eylemlerini taklide hazır olduklarını dile getirmiştir (Cleveland, 2015: 474). Bu esnada halkın gözünde Şah; bir an Sohrap'ı öldüren Rüstem, bir an halife Yezid, bir an ise Batılıların tek vücutta birleştiği bir simge olmuştur. Bu nedenle Şah'a ölüm diyebilmek de mümkün olmuştur.

Aralık 1978'e denk gelen Muharrem Ayı törenleri ise nispeten olaysız geçmiş ancak Şah'ın giderek otoritesinin kaybolduğu açıkça ortaya çıkmıştır (Garthwaite, 2016: 234). Nitekim 11 Aralık 1978 tarihinde Humeyni adına muhalefet temsilcileri ile hükümet arasında görüşmeler yapılmış ve hükümetin askeri baskıyı azaltması ve muhaliflerin de önceden belirlenen yollardan yürüyüş yapıp Şah'ı doğrudan hedef alan sloganlar atmaması hususunda uzlaşmaya varılmıştır. Ardından Aşure Günü'ndeki tören esnasında sayıları iki milyonu aşan göstericiler emperyalist güçlerin ülkeden kovulması, İslam Cumhuriyeti'nin kurulması ve Humeyni'nin geri dönmesi yönündeki isteklerini dile getirmişlerdir (Abrahamian, 2014: 209). Nihayetinde Rıza Şah, ülkeyi daha fazla idare edemeyeceğini anlamış ve 16 Ocak'ta ülkeyi terk etmiştir. Şah'ın ülkeyi terk etmesinin ardından bazı

gazeteler, "*Şeytan gidince melekler gelir.*" manşeti bile atmıştır. 19 Ocak günü de bir milyonu aşkın kişi Humeyni'nin geri dönmesi için toplanmıştır. 1 Şubat 1979 gününe gelindiğinde de Humeyni on dört yıllık sürgün yıllarının ardından İran'a dönmüştür. Gelir gelmez Humeyni'nin ilk işi ise gösterilerde hayatını kaybeden binlerce İranlı gencin mezarlarını ziyaret etmek olmuştur. Ziyaret esnasında söylediği şu söz ise İran'daki yeni kurulacak olan rejimin niteliğine dair açıklayıcı bir tablo sunmuştur: "*Bu insanların bana verdiği yetkiyle bu devletin ağzına bir sille indireceğim.*" (Dabashi, 2008: 177)

Humeyni, devrim yıllarında ve sonrasında sürekli olarak Kerbela Olayı için yas tutulmasını öğütlemiştir. Çünkü yas tutmanın, Muharrem Ayı'nın ve Aşure Günü'nün halkı birbirine kenetleyen gücü Humeyni tarafından iyi analiz edilmiştir. Irk, dil, cinsiyet, fakir, zengin ayrımı olmadan tüm halk yas ritüelinde aynı potada -yani aynı geniş grup kimliği etrafında- buluşabilmiştir. Gelecekte de İran'daki anma törenlerinin düzenli olarak yinelenmesi, grup dinamiğinin ve grup aidiyetinin sürekli canlı tutulmasına hizmet edecektir (Krş. Duman, 2005: 56). Nitekim İran gibi bir ülkede seçilmiş travmaların kaybı, toplumda '*destabilizasyon*' yaratacak ve toplum biz kimiz sorusunu sormaya başlayacaktır (Krş. İlhan, 2011: 62). Böylesi bir durum da grup kimliğini oluşturan büyük çadırın yırtılması/çökmesi ve yeni çadırların (genelde etnik, ırksal temeller üzerinde) kurulmasına yol açacaktır. Bu nedenle Dabashi (2015: 12), Şiiiliğin siyasal olarak muhalif olduğunda manevi olarak başarılı olduğunu; ancak siyasal olarak başarılı olduğunda manevi olarak başarısız olacağını ve hatta çökeceğini söylemiştir.

Devrimin seferberlik aşamasında etkili olan Humeyni, devrim sonrasında da etkisini sürdürmeyi ve Şii inancına dayanan Velayet-i Fakih düşüncesini yeni kurulan rejimin anayasasına yerleştirmeyi başarmıştır. Ancak her Şii ulema -Ayetullah Ali el-Sistani gibi- Velayet-i Fakih düşüncesini benimsememiş ve Humeyni'ye karşı çıkmıştır (Şahin, 2011: 185). Bu noktada Humeyni'nin imdadına ABD'nin rehine kurtarma operasyonu ve İran-İrak Savaşı yetişmiştir (Moghaddam, 2014: 157). Rehine krizi ve Irak Savaşı, rejime birleştirici bir güç sağlamıştır. Nitekim yeni rejime yönelik çekinceleri olanlar bile ulusal bir tehdit karşısında hükümeti desteklemeye başlamışlardır (Abrahamian, 2014: 228).

Tarihe rehine krizi olarak geçen olay, ABD'nin İran Büyükelçiliği'nin 4 Kasım 1979 tarihinde İranlı üniversite öğrencisi bir grup tarafından basılması ile başlamış ve elçilik çalışanları esir alınmıştır (Aksoylar Çetirge, 1997: 142). ABD de rehinelere kurtarmak için Tabas Harekatı adı verilen bir operasyon başlatmıştır. Operasyonunun planına göre ABD askerleri, kullanılmayan Tabas Havaalanına uçak ve helikopterlerle gelip rehinelere kurtaracak ve rehinelere havaalanına getirerek uçaklarla kaçıracaklardır. Ancak Tabas'ta başlayan kum fırtınası nedeniyle uçak ve helikopterler yere çakılmış ve ABD askerleri yanarak can vermiştir (Aksoylar Çetirge, 1997: 160). Kum fırtınası, Humeyni'nin etkileyici hitabeti ile bir anda Tabas Zaferi olarak anılmış ve Humeyni İran'daki konumunu sağlamlaştırmıştır. Yaşanan bu olay, Humeyni tarafından dinsel bir tema etrafında şöyle dile getirilmiştir:

"Agayı Carter'in¹³ İran'a giren helikopterlerini kim harap etti? Biz mi yaptık? Kum taneleri mi yaptı? Kum taneleri Allah için hareket ediyordu. Rüzgar Allah'ın ajanıydı. Bu kum taneleri Allah'ın ajanlarıydı. Allah'ın gücü dışında dünyada başka hiçbir güç yoktur."(Aksoylar Çetirge, 1997: 162)

Ardından Irak lideri Saddam Hüseyin'in İran'a karşı başlattığı savaş, İran toplumunda yeni rejime yönelik ortaya çıkan çeşitli hoşnutsuzlukların Irak'a karşı topyekun mücadele motivasyonuna dönüşmesine hizmet etmiştir. Zamanla "*Kudüs'e giden yollar Bağdat'tan geçer*", "*cihat, zafere kadar cihat*" sloganları ile halk Humeyni çizgisinde kenetlenmiştir (Abrahamian, 2014: 227). Neticede böylesi kriz dönemlerinde lider ile toplum arasındaki ilişki anne-bebek ilişkisine benzerdir. (Çevik ve Ceyhun, 2011: 39). Humeyni'nin konuşmalarından derlenen '*İslam'da Devlet*' isimli kitapta da Velayet-i Fakih'in bir makam olmayıp vazife olduğu ve nasıl ki küçüklere kayyım atanıyorsa fakih anlayışı ile millete de kayyım atanması gerektiği ifade edilmiştir (Humeyni, 1991: 88-89). Böylelikle Humeyni'nin Velayet-i Fakih düşüncesi, yaşanan kriz döneminde İran'daki anne-bebek ilişkisine benzer lider-toplum ilişkisinin temelini oluşturmuştur.

İran-Irak Savaşı, 1988 yılında Birleşmiş Milletler'in arabuluculuğu ile son bulmuştur. Ancak Humeyni, başka tercih şansının olmadığını söyleyerek son bir kez daha kan dökmenin zorunluluğuna vurgu yapmış ve cezaevlerindeki 2800 mahkumu idam ettirmiştir. Rejime muhalif olanlar ve Allah'a inanmadığı iddia edilen solcular öldürülmüş ve cesetleri Kafıristan ile Lanetabad diye bilenen ıssız alanlara gömülmüştür (Abrahamian, 2014: 235-236). Abrahamian (2014: 236), bu durumu şöyle yorumlamıştır: "*Ölmek üzere olan Humeyni, ardında toplu kıyımın kanında vaftiz edilmiş havariler bırakmak istiyordu. Katliam onların cesaretini ölçerek gönülsüzleri gerçek inanlardan, iradesizleri kararlılardan ayıklamıştı.*" Böylelikle İran Devrimi, mağduriyetin giderilmesi için yeni bir mağduriyete sebebiyet vermiş ve toplu idamın gerçekleştirilmesi, Humeyni önderliğinde yeni rejimin birlikteliği için sanrılı düşünmenin bir ürünü olarak hayata geçirilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, İran Devrimi süresince psikolojik motivasyonların rol oynadığı iddiasından hareketle devrimin arka planındaki psikolojik etkenlere odaklanılmıştır. Devrim yıllarında farklı ekonomik, kültürel, siyasal ve sosyal grupların Şah'a yönelik protestolarda ortak bir aynılık duygusu içerisinde hareket etmesi nedeniyle Vamık Volkan'ın psikanalitik ekol içerisinde kavramsallaştırdığı 'geniş gruplar ve liderler' yaklaşımı, çalışmanın kuramsal çerçevesi olarak esas alınmıştır.

Devrimin arka planındaki psikolojik etkenlerin açıklanabilmesi amacıyla devrimin zihinsel mobilizasyonunu tasvir eden bir 'psikolojik motivasyon piramidi' geliştirilmiştir. Piramidin tabanından zirvesine doğru sırasıyla 'seçilmiş travmalar', 'mağduriyet/suçluluk psikolojisi', 'başkaldırı duygusu' ve 'liderlik' kavramları ile devrimin psikolojik

¹³ 'Agayı Carter' ifadesi ile 1977-1981 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olan Jimmy Carter kastedilmektedir.

motivasyonun analiz edilmesine yardımcı olacak dinamik bir model sunulmuştur. Piramidin her bir basamağındaki psikolojik etken, bir önceki basamaktan ivmesini alarak birbirleriyle etkileşim içerisinde bir grup dinamiği yarattığı ileri sürülmüştür.

İran Devrimi'ne giden süreçte ilkin seçilmiş travmaların canlandığı ve diri tutulduğu gözlenmiş ardından bu travmaların neden olduğu mağduriyet ve suçluluk psikolojisi toplumu ayaklanma yönünde motive etmiştir. Ardından mağduriyet ve suçluluk psikolojisi temelinde toplumun zihinsel-düşünsel dünyalarında her daim gizli kalan başkaldırı duygusu ortaya çıkmıştır. Ayetullah Humeyni de toplumdaki bu ajitasyona dayanan başkaldırı duygusunu kendi liderliği ile özdeşleştirerek devrime giden süreci yönlendirmiş ve ayaklanmayı devrim ile sonuçlandırmıştır. Neticede Şiilik ilk kez mücadele ile iktidara gelerek mağduriyetini gidermiştir. Bugün İran toplumundaki geniş grubun kimliği, İran'ın geçmişiyle ilintili seçilmiş travmalar ve mağduriyetler ile formüle edilmiştir. Eğer travmaların canlı tutulamaması ya da yeni mağduriyetlerin bulunamaması durumunda İran'ın yeni bir toplumsal formülasyona ihtiyacı olacaktır. Böylesi bir ihtiyaç anında da milliyetçilik temelinde yeni ayaklanmaların yaşanabileceği tezi üzerinde durulmalıdır.

Kaynakça

- Abrahamian, Ervand (2014). *Modern İran Tarihi* (3. Baskı). Çev: Dilek Şendil. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aksoy, Ayşe B. ve Gür, Çağla (2008). "Ortadoğu Ülkelerinde Aile Yapısı ve Çocuğa Genel Bakış". *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 16, Sa. 1, 49-60.
- Aksoylar Çetirge, Yurdanur (1997). *Namludaki Karanfilden Şeriata İran* (2. baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Alkan, Mustafa Nail (1995). "İran'ın Batı ile İlişkileri". *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi Avrasya Dosyası*, C. 2, Sa. 1, 19-26.
- Asl, Nasır Kashef (2011). "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politika Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü". *Ortadoğu Siyasetinde İran*. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin (Ed.). Ankara: Barış Kitap, 141-162.
- Babaoğlu, Ali (2014). "Freud'de Toplum, Kültür ve Din Felsefesi". *Uygurluğun Huzursuzluğu* (5. Baskı). Sigmund Freud (Yaz.). İstanbul: Metis Yayınları, 9-22.
- Cehabi, Houchang E. (1995). "İran İslam Cumhuriyeti'nde Din Adamları ve Devlet". *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi Avrasya Dosyası*, C. 2, Sa. 1, 7-18.
- Cleveland, William L. (2015). *Modern Ortadoğu Tarihi* (2. Baskı). Çev: Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çetinkaya, Doğan (2014). "Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler (1798-2011)". *Ortadoğu'da Direniş, Devrim, Emperyalizm*. Doğan Çetinkaya (Dr.). İstanbul: İletişim Yayınları, 11-57.

- Çevik, Abdülkadir (2010). *Politik Psikoloji* (4. Baskı), Ankara: Dost Kitabevi.
- Çevik, Abdülkadir ve Ceyhan, Birsen (2011). "Toplumsal Yas: Bir Karizmatik Liderin Ölümüyle Ortaya Çıkan Psikopolitik Süreçler". *Politik Psikoloji Yıllığı-Cilt 1*. Bahar Senem Çevik Ersaydı (Drl.). Ankara: Barış Kitap, 33-46.
- Çevik, Abdülkadir (2011). "Bölünme Psikolojisi ve Demokrasi İçin Uzlaşma Kültürü". *Politik Psikoloji Yıllığı-Cilt 1*. Bahar Senem Çevik Ersaydı (Drl.). Ankara: Barış Kitap, 2-3.
- Çevik Ersaydı, Bahar Senem (2012-2013). "İnterdisipliner Bir Bilim Dalı Olarak Politik Psikoloji ve Kullanım Alanları". *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*. C. 2, (K1Ş), 39-62.
- Dabashi, Hamid (2008). *İran: Ketlenmiş Halk*. Çev: Emine Ayhan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Dabashi, Hamid (2015). *Şiizim: Bir Protesto Dini*. Çev: Belgin Çallı. İstanbul: Yarın Yayınları.
- Duman, Sevgi (2005). "Kamuoyu ve Propaganda", *Türk Psikoloji Bülteni*, C. 11, Sa. 37, 50-57.
- Efegil, Ertan (2012). "İran Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar". *Ortadoğu Analiz*, C. 4, Sa. 48, 53-68.
- Erişen, Elif (2012). "An Introduction to Political Psychology for International Relations Scholars". *Perceptions*, Vol. XVII, No. 3, 9-28.
- Ferenczi, Sander (2014). *Psikolojik Travma* (2. Baskı). Çev: Hüsen Portakal. İstanbul: Cem Psikoloji Yayınları.
- Foran, John (1994). "The Iranian Revolution of 1977-1979". *A Century of Revolution - Social Movements in Iran* (Vol. 2). John Foran (Ed.). Minneapolis: University of Minnesota Press, 160-188.
- Garthwaite, Gene R. (2011). *İran Tarihi*. Çev: Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Halliday, Fred (1992). "İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm". Çev: H. Serkan Sakallıoğlu. *İran Devrimi: Din, Anti-emperyalizm ve Sol*. Serpil Üşür (Ed.). İstanbul: Belge Yayınları, 9-53.
- Homayounpour, Gohar (2015). *Tahran'da Psikanaliz Yapmak*. Çev: Aslı Mertan. İstanbul: Everest Yayınları.
- Houghton, David Patrick (2015). *Siyaset Psikolojisi*. Çev: Hüsamettin İnanç ve Duygu Şekeroğlu, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Humeyni, İmam (1991). *İslam'da Devlet*. Çev: Objektif Yayınları, İstanbul: Objektif Yayınları.
- İlhan, Rifat (2011). "Açılım Süreci ve Sivil İtaatsizlik Eylemleri". *Politik Psikoloji Yıllığı-Cil 1*. Bahar Senem Çevik Ersaydı (Drl.). Ankara: Barış Kitap, 62-66.

- Kantarıcı, Şenol (2005). "Kıbrıs Laboratuvarı". *Kıbrıs Laboratuvarı*. Şenol Kantarcı (Dr.). İstanbul: Aktüel Yayınları, 231-251.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2014). *Zoraki Diplomat* (8. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keskin, Halife (2000). *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*. Ankara: Beyan Yayınları.
- Khosrokhavar, Farhad ve Roy, Oliver (2013). *İran: Bir Devrimin Tükenişi* (2. Baskı). Çev: İsmail Yerguz. İstanbul: Metis Yayınları.
- Mina, Perviz (2014). "Röportaj". *İran: Bir Devrimin Anatomisi*, Raci Ömer (Haz.). Al Jazeera Türk Belgesel, <https://www.youtube.com/watch?v=Y1SRxk2eU4g> (Erişim Tarihi: 17.05.2016).
- Moghaddam, Fatali (2014). *Diktatörlüğün Psikolojisi* (2. Baskı). Çev: Hakan Kabasakal, İstanbul: 3P Yayıncılık.
- Moghadam, Val (1994). "Islamic Populism, Class and Gender", *A Century of Revolution - Social Movements in Iran* (Vol. 2). John Foran (Ed.). Minneapolis: University of Minnesota Press, 189-222.
- Robins, Robert S. ve Post, Jerrold M. (2001). *Politik Paranoya: Nefretin Psikopolitiği*. Çev: İnci Kurmuş. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Roy, Oliver (1994). *Siyasal İslamın İflası* (3. Baskı). Çev: Cüneyt Akalın. İstanbul: Metis Yayınları.
- Saray, Mehmet (2006). *Türkiye-İran İlişkileri* (2. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Skocpol, Theda (1992). "Rantiye Devlet ve İran Devriminde Şii İslam". Çev: Serpil Üşür, *İran Devrimi: Din, Anti-emperyalizm ve Sol*. Serpil Üşür (Ed.). İstanbul: Belge Yayınları, 54-82.
- Şahin, Mehmet (2011). "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatla ve Engeller". *Ortadoğu Siyasetinde İran*. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin (Ed.). Ankara: Barış Kitap, 177-193.
- Tabriz, Asghar Alam (2004). *Aydınların, Dini Lider ve Esnafın İran Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taflioğlu, Mehmet Serkan (2013). "İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı "Velayet-i Fakih". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 68, Sa. 3, 95-112.
- Tiryaki, Fatih ve Balkan, Serkan (2014). "İran Mitolojisinin İslam Devrimi'ndeki Rolü: Humeyni ve Şah'ın Söylemlerinin Analizi". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C. 1, Sa. 2, 85-113.
- Üşür, Serpil (1992). "Önsöz", *İran Devrimi: Din, Anti-emperyalizm ve Sol*. Serpil Üşür (Ed.). İstanbul: Belge Yayınları, 5-8.

Volkan, Vamık D. (1993). *Etnik Terörizmin Psikolojisi*. Çev: Abdülkadir Çevik ve Birsen Ceyhun. Ankara Başbakanlık Basımevi: Politik Psikoloji Yayınları.

Volkan, Vamık D. (2008). *Kıbrıs: Savaş ve Uyum-Çatışan İki Etnik Grubun Psikanalitik Tarihi*. Çev: Berna Kılınçer. İstanbul: Everest Yayınları.

Volkan, Vamık ve Atabey, Nuri (2010). *Osmanlı'nın Yasından Atatürk'ün Türkiye'sine Onarıcı Liderlik ve Politik Psikoloji*. Ankara: Kripto Kitaplar.

Volkan, Vamık D. (2012). *Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri* (3. Baskı). Çev: Özgür Karaçam. İstanbul: Okyan Us Yayın.

Volkan, Vamık D. (2013). *Divandaki Düşmanlar*. Çev: Serap Erdoğan Taycan. İstanbul: Alfa Basım Yayım.

Volkan, Vamık (2015). "Büyük Grup Kimliği ve Barışı Sağlama". Çev: Mine Çankaya. *Siyaset Psikolojisi*. Özlem Dirilen Gümüş (Ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık, 91-111.

YeğİN, Abdullah (2013). "İran Siyasetini Anlama Kılavuzu". *Rapor*. Ankara: SETA.